

ФАРҒОНАНИНГ ҚАДИМГИ АҲОЛИСИ

(қадимги ёзма манбалар ва археологик материаллар таҳлили)

Нодирбек Олимов- Андижон Давлат

Университети таянч докторанти

olimovnodirbek@mail.ru

Annotatsiya

Мақолада қадимги ёзма манбалар ва археологик материаллар асосида Фарғона водийси қадимги аҳолисининг этник таркиби, хўжалиги ва шаҳарсозлик маданияти тўғрисидаги маълумотлар келтирилган.

Калит сўзлар: Париканлар, Даван давлати, ўтроқ аҳоли, этноним, қабила, юнон-рим, халқ

Annotation

The article provides information about the ethnic composition, economy, culture and cities of the ancient inhabitants of the Fergana Valley on the basis of ancient written sources and archeological materials.

Keywords: Parikans, Davan state, sedentary population, ethnonim, tribe, greco-roman, people

Кириш

Фарғона- тоғлар орасида жойлашган водий. Унинг умумий майдони тоғларни кўшиб ҳисоблаганда 22,2 минг кв.км ни ташкил қилади. Фарғона водийси худудида Ўзбекистоннинг учта (Андижон, Наманган ва Фарғона), Тожикистоннинг битта (Сўғд) ва Қирғизистоннинг (Ўш, Жалолобод ва Боткент) маъмурий вилоятлари жойлашган. Қадимги Фарғона водийси аҳолисининг этник таркибини париканлар, саклар, эглилар, обийлар, усунлар каби этник бирикмалар ташкил қилган. [8- Б.32] Ўрта Осиё худудида олиб борилган тадқиқотлардан маълумки, минтақада милоддан олдинги асрларда турли этник жамоаларга мансуб халқлар яшаганлар. Уларнинг бир қисми ўтроқ ҳолда, қолганлари эса кўчманчи турмуш тарзида яшаганлар. Бу гуруҳлар ичида париканлар Фарғона водийсининг текислик қисмида ўтроқ ҳаёт кечирганлар.

Қадимдан Фарғона водийсининг чўл ва дашт худудларида турли этник номлар билан аталувчи кўчманчи чорвадор қабилалар истиқомат қилганлар. Мазкур этнослар хўжалигида чорвачилик етакчи аҳамият касб қилганлиги уларнинг турмуш тарзини белгилаган.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Қадимги Фарғона водийси халқлари, унинг этник таркиби ва бу ҳудудда кечган этник ҳамда этносиёсий жараёнлар ҳақидаги маълумотлар адабиётларда ўз аксини топган. Қуйида ушбу адабиётлар ҳақида қисқача тўхталиб ўтамиз.

Ўрта Осиёнинг, хусусан, Фарғона водийси қадимги халқлари ҳақидаги маълумотлар асосан «Авесто», Юнон-Рим, Эрон ва Хитой ёзма манбаларида сақланиб қолган. Ушбу ёзма манбаларда водий аҳолиси, хўжалиги, моддий маданияти, лингвистик тузулиши ҳақида маълумотлар кам. Чунки Фарғона водийси ҳудудлари форс Аҳамонийлари ва юнон-македон истилоси даврида мустақиллигича қолган эди. [8- Б.29]

Фарғона водийси қадимий аҳолиси тўғрисида Хитой ёзма манбаларида кўп ва қизиқарли маълумотлар бизгача етиб келган. Масалан, Қадимги хитой тарихчиси Си Ма Сяннинг (милоддан аввалги .II-I аср.) "Тарихий хотиралар" ва Бан Гу нинг (милоддан аввалги I аср .) "Биринчи Хан сулоласининг тарихи" асарлари жуда муҳим ўрин тутди.

Қадимги юнон тарихчиси Геродот Аҳмонийлар салтанатида истиқомат қилган «париканлар» деган халқни ўз асарида эслаб ўтади. Геродот айтиб ўтган „париканлар” Қадимги Фарғона аҳолисининг келиб чиқишига қанчалик боғлиқлиги ҳақида турли хил қарашлар мавжуд. [8- Б.29] Н.Г. Маллицкий ва М.С. Андреевлар «Фарғона» сўзининг келиб чиқиш тарихини ўрганиб, маҳаллий халқ Фарғона сўзини «Парғона» деб талаффуз қилишини аниқладилар.

Қадимги Фарғона водийси халқларининг этник таркиби ва турли этник гуруҳларнинг водий бўйлаб жойлашиш ҳолати ҳақидаги маълумотлар бир қатор муаллифларнинг асарларида келтирилган. Хусусан, бу ўринда энг аввало Н.Г. Маллицкий, М.С. Андреев, Н.А.Аристов, С.Е.Малов, Ю.А.Зуевларнинг тадқиқотларини кўрсатиб ўтиш ўринли. Юқоридаги муаллифларнинг ишларида Қадимги Фарғона водийси аҳолисини этник таркиби турли хилдаги манбалар таҳлили асосида кўрсатиб берилган.

Қадимги Фарғона водийси халқлари ва унинг этник таркибини ўрганишда К.Шониёзов, А.А. Асқаров, М.Исҳоқов, А.Хўжаев, М. Исҳоқов ва У.Абдуллаевларнинг илмий тадқиқотлари ҳам жуда қимматли манба ҳисобланади.

Натижалар

Тожикистоннинг Рўшон лаҳжасида «Парғона» – «текислик жой ёки фақат бир томони очик, қолган томони тоғ билан ўралган водий» деган маънони, Язғулом лаҳжасидаги «барғона» сўзи ҳам худди шундай – «атрофи ўралган водий» маъносини беришини кўрсатиб ўтган [5- Б.283]. Бу масала тўла

аниқланмаган бўлсада, илмий адабиётларда кўпроқ қадимги Фарғона аҳолисига нисбатан париканлар атамаси ишлатилади. Довон давлатининг асосчилари ҳам айнан шу париканлар ташкил қилган. [8- Б.30]

Эгли халқи эса милоддан аввалги I мингйиликнинг ўрталарида Сирдарёнинг чап соҳилида яшаган. Улар сўғд қабилаларидан бўлиб, катта қисми ҳозирги Хўжанд ҳудудида яшаган. [9- Б.68]

Обий скифлари ёки *апасиақлар* («сув скифлари») эса Сирдарё бўйлаб, Фарғона водийсининг ғарбий қисмлари атрофида ва Тошкент ҳудудида истиқомат қилган. [3- Б.7]

Усун этнонимли халқ милоддан аввалги II-асрнинг II-ярмида Жунғорияни, Тяньшан тоғларининг ғарбий қисмини ва Шарқий Туркистонни эгаллаб, ушбу қабилаларнинг айрим қисмлари аста-секин Фарғонанинг тоғли ҳудудларига келиб ўрнашган. Н.А.Аристов, С.Е.Малов, Ю.А.Зуевларнинг маълумотларига кўра усунлар туркий тилда сўзлашувчи халқ бўлганлар. [1- Б.291-300]

Туркийгўй этник бирикмалар Фарғона водийси қадимги аҳолисининг этник таркибини йирик қисмини ташкил қилган. А.А. Асқаровнинг тадқиқотларига кўра, Ўрта Осиё ҳудудида яшаган туркий этнослар бронза даврига оид ёдгорликларда кўпроқ учрайди [2- Б.69-80]. Сўғдшунос олим М.Исҳоқов ва хитойшунос А.Хўжаевларнинг илмий тадқиқотларида қадимий туб жой аҳолиси туркий этнослар еканлиги исботланганлар [6- Б.7-12].

Муҳокама

Бан Гуниг маълумотларига кўра қадимги даврда Фарғона водийси ҳудудида Довон давлати бўлган. Илк манбаларда Даван – Хитойчада «Даюан (Да-Ван -катта Ван) ҳақида маълумотлар учрайди. Унинг чегараси шимолда Қангуй, ғарбда - юечжилар, жануби-ғарбда Бактрия. Аҳолиси 300000 кишидан иборат бўлиб, 60000 оилани ташкил қилган, армияси эса 60000 аскардан ташкил топган. Даван аҳолисининг юз кўриниши қовоқлари киртайган - чуқур кўзли, қалин соқоли бўлган. Жуда уста, савдогар бўлишган. Аҳоли асосан деҳқончилик билан шуғулланиб ўтроқ ҳаёт кечирган: шоли ва буғдой етиштирганлар. [4- Б.]. Довон давлатида катта-кичик 70 дан ортиқ шаҳарлар бор эди, улардан Эрши, Ючен, Гуйшан номларини тилга оладилар

Ючен- Даваннинг шарқий қисмида жойлашган. Дастлаб олимлар уни ҳозирга Ўзган шаҳри ўрнида бўлган деб ҳисоблаганлар. Лекин, Ю.А.Заднепровский Ючен шаҳрини Ўзгандан шарқроқда жойлашган 70 гектарли Шўрабашат харобаси билан боғлайди. Ўзининг бир неча мудофаа деворлари мавжудлиги ва қадимги давр маданий қатламлари кўплиги билан Шўрабашат Ючен шаҳри қолдиғи бўлиши керак деб ҳисоблайдилар. [7- Б.]

Иккинчи катта шаҳар ва пойтахт Эрши шахридир. Қадимги ёзма манбаларда Эршида учқур тулпорлар борлиги, у икки қисмдан ички ва ташқи шаҳардан иборатлигини айтиб ўтилган. Бунга қўшимча қилиб айтиш мумкинки, Хитойлар мактаб таъриф берган «самовий отлар» тасвири Аравон - Ўш йўли яқинидаги қоя тошларга чизилган. Бу тасвирлар Эрши гуллаб яшаган, яъни, милoddан аввалги II-I асрлар ҳамда милoddнинг бошларига тўғри келади ва Мингтепага жуда яқин. Илмий хулосаларнинг аксарида Мингтепани қадимги Эрши деб тан олади.

Бундан ташқари, Фарғона водийси қадимий аҳолиси ҳақида маълумотларни ўрганишда археологик материаллар ҳам муҳим аҳамият касб этади. Бу манбалар орқали водий аҳолисининг турмуш-тарзи ва маданияти ҳақида билишимиз мумкин. Ҳозиргача Даван даврига тааллуқли бир неча юз археологик ёдгорликлар аниқланган. Шубҳасиз уларнинг қўплари ўша 70 га шаҳар саноғига киради. Булар Шўрабашот майдони 70 га, Ўш вилояти, Ўзган шаҳри яқинида, Қўрғошинтепа, (Ўш яқинида), Янгибозортепа (майдони 10 га, Новқат туманида), Мингтепа (майдони 38 га, Андижон вилояти), Қува (майдони 12 га, Фарғона вилояти), Баландтепа (майдони 9 га, Наманган вилояти), Тўрткўлтепа (13 га), Қўрғонтепа (майдони 8 га, Андижон вилояти). Учқўрғон (24 га), Оқтепа (12 га) ва Қайноват (15 га, Наманган вилояти) кабилардир.

Фарғона водийси - милoddан аввалги VI-IV асрларда Ўрта Осиёни кўплаб ҳудудларини эгаллаган Эрон аҳамонийларига ҳам бўйсунмаган. Сўнгра Александр Македонский (Искандар Зулқарнайн) қўшинлари ҳам ҳозирги Хўжандгача бостириб келганлар холос. Салавкийларни ҳам водийда бўлгани ҳақида бирор маълумот йўқ. Фарғона давлати тарихи давомида ўз эркинлигини сақлаб қолган.

II – IV асрларда Ўрта Осиёга хионийлар, кидарийлар ва эфталитлар каби қабилалар Жанубий Сибир, Жунгория, Шарқий Туркистон ҳудудларидан келиб ўрнаша бошлаганлар ва улар IV – VI асрларда юртимиз аҳолининг катта қисмини ташкил қилган [10- Б.81].

Хулоса

Хуллас, юқорида келтирилган материаллар маълум бўладигани, Фарғона водийсида қадимдан турли этник жамоаларга мансуб халқлар яшаганлар. Уларнинг турмуш-тарзи, маданияти ҳақидаги маълумотлар ёзма манбаларда ўз аксини топган. Водий ҳудудида олиб борилган археологик текширувлар ҳам юқоридаги фикрни тўла тасдиқлайди.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Аристов Н.А. Заметки об этническом составе тюркских племен и народностей и сведения об их численности. // Живая старина. Вып. III-IV.-С.-Петербург, 1896.; Малов Е.Е. Древние и новые тюркские языки. // Изв. АН СССР отд. лит-ры и языка Т.ХI вып. 2., 1952; Зуев Ю.А. К вопросу о языке древних усуней // Вестник АН Каз. ССР. 1957. №5.
2. Аскарлов А.А. Ориилар муаммоси: Янгича қарашлар ва ёндашувлар // Ўзбекистон тарихи моддий маданият ва ёзма манбаларда – Т., 2005. –
3. Бернштам А.Н. Древняя Фергана (Науч.популяр.очерк.)- Т.: Фан, 1951.,
4. Бичурин Н.Я. Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. АН СССР, 1950 ., Т
5. Маллицкий Н.Г. О некоторых географических терминах, имеющих отношение с Средней Азии // ИВГО. Вып. 5. – Спб., 1845. – С. 283; Андреев М.С. Новые данные по установлению значения слова «Фергана» // Сообщения Таджикского ФАН СССР. Вып. 24. – Сталинбад, 1950.
6. Мирсадиқ Исхақов. Эски турк яритларин сографраси ве турк этногенез сурежларин тарихи ўртами. Туркистан Қозок-турк университетин «Туркология» Журналин. – Туркестан. – 2003. – № 2. ; Хўжаев А. Қадимги Хитой манбаларидаги туркий халқларга оид айрим этнонимлар // Ўзбекистон ўрта асрларда: тарих ва маданият. – Т., 2003
7. Заднепровский Ю. А. Древнеземледельческая культура Ферганы // МИА .- М., 1962.
8. У.Абдуллаев, Г.Валихонова. Фарғона водийси аҳолиси : этник таркибининг шаклланиши ва этномаданий муносабатлар тарихи. Т., 2016,
9. Шониёзов К. Қанғ давлати ва қанғлилар.- Т.: Фан, 1990.
- 10.Шониёзов К. Ўзбек халқининг шаклланиш жараёни ҳақида баъзи фикр-мулоҳазалар. Ўзбекистонда ижтимоий фанлар. 1996-№6.